JAARGANG 3, NUMMER 2, JULI 1989

SCHOUTAMBT EN HEERLIJKHEID

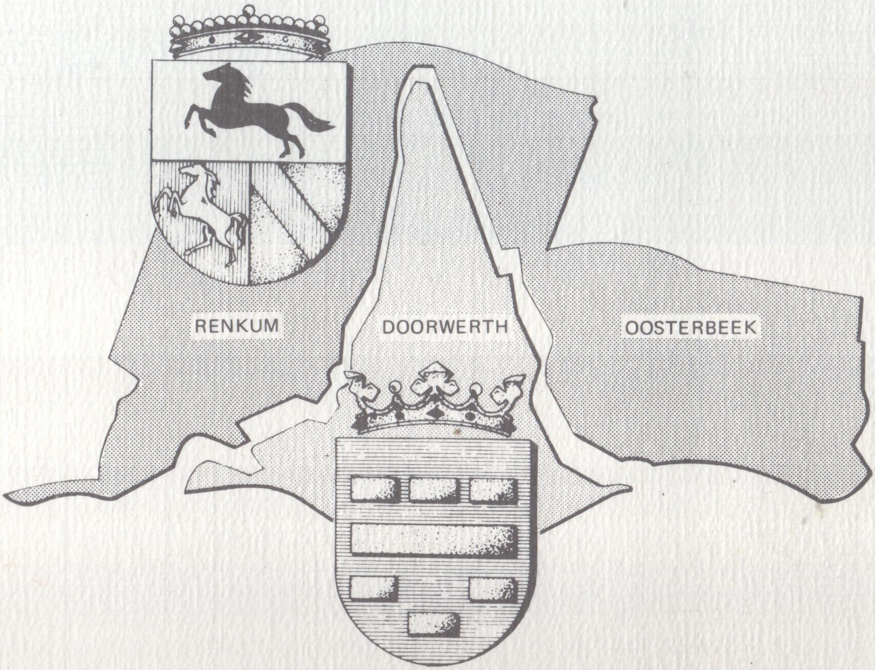

UITGAVE VAN DE STICHTING VOOR HEEMKUNDE IN DE GEMEENTE RENKUM

SCHOUTAMBT EN HEERLIJKHEID is een uitgave van de Stichting voor Heemkunde in de gemeente Renkum en verschijnt 4 maal per jaar.

+ Redactie: C. Burgsteyn, Dr. H.J. Leloux, C. Meijer, P. Richter, G.A. van der Vinne, Drs. R.P.G.A. Voskuil

+ Redactie-adres: Wilhelminastraat 15
6862 HA Oosterbeek (085-336437).

+ Contactpersoon voor
Doorwerth/Heelsum: P. Richter, Hicksweg 11
6871 KS Renkum (08373-15784);
Renkum: C. Burgsteyn, Dorpsstraat 104
6871 AP Renkum (08373-13209);
Oosterbeek/Wolfheze: C. Meijer
(zie redactieadres).

+ Jaargang 3, nummer 2, juli 1989

Inhoud: blz.

Oosterbeek en het Romeinse Castellum in Meinerswijk
door ir. E. de Boer.................................. 17

Waar woonden de Oosterbekers in 1857
door dr. H.J. Leloux.............................. 21

Toestanden van voor 1820
door C. Burgsteyn.................................. 28

+ De stichting heeft als doel het exploiteren van Museum Veluwezoom (in kasteel Doorwerth), en het bestuderen van, en belangstelling wekken voor, de geschiedenis van de gemeente Renkum met haar vijf dorpen.

+ Een informatiefolder is verkrijgbaar op het redactie-adres

OOSTERBEEK EN HET ROMEINSE CASTELLUM IN MEINERSWIJK

door ir. E. de Boer

In de eerste eeuwen van onze jaartelling maakte het tegenwoordige Oosterbeek deel uit van het grensgebied van het Romeinse Rijk. De grenslijn, de limes, volgde de loop van de Rijn.
Langs de grens werden op regelmatige afstanden forten gebouwd voor de bewakingstroepen. In 1979 heeft men restanten van zo'n grensfort ontdekt, aan de zuidkant van de Rijn, in Meinerswijk, tegenover de meest oostelijke punt van Oosterbeek. In dit fort meent men "Castra Herculis" te herkennen, een versterking die op een kaart van het Romeinse Rijk staat aangegeven als het eerste grensfort ten westen van Nijmegen.
De vondst van het Castra Herculis heeft de historicus Verkerk geïnspireerd tot een nieuwe interpretatie van de vroeg-middeleeuwse geschiedenis van Arnhem. (1)
Het Romeinse fort is, naar mijn mening, evenzeer van belang voor de historie van Oosterbeek en deze opvatting wil ik in dit artikel toelichten.

De schenking van Oosterbeek aan de bisschop van Utrecht

In het jaar 834 wordt Oosterbeek overgedragen aan de kerk van Sint Maarten in Utrecht. Dat is de hoofdkerk van het bisdom, de kathedraal waar zich de zetel van de bisschop bevindt, en deze schenking is dus in feite een schenking aan de bisschop van Utrecht. De tekst van deze akte is bewaard gebleven (2); overigens is dit de oudste geschreven tekst betreffende Oosterbeek die bekend is. (2)
De bezittingen waar het bij deze schenking om gaat zijn gelegen "in Ostarbac et in Prast" - in Oosterbeek dus, en in de Praets bij Arnhem(?) - en omvatten wateren, gronden en de mensen en de gebouwen die daar bij horen. In de tekst wordt opgemerkt, dat het om een omvangrijk geheel gaat. Deze - vage - aanduiding vindt steun bij de mededeling, dat de akte is opgemaakt "in villa Ostarbac". De term "villa" heeft in deze tijd de betekenis van "landgoed". (3)
Van groot belang voor het historisch inzicht is de om-

schrijving van de bezitters. Gezegd wordt namelijk dat de goederen en het toebehoren in het beheer waren van Waldbrecht en Wibrecht, of, volgens de spelling van de oorkonde, Vualdbrehitus en Uuihbreht.

Waldbrecht, Wibrecht en Widukind

In een naschrift bij zijn publicatie van deze schenkingsoorkonde vermeldt Sloet, dat de twee personen die worden genoemd als eigenaren van Oosterbeek nazaten zijn van Widukind, de aanvoerder van het verzet van de Saksers tegen Karel de Grote. Wibrecht was een zoon van Widukind en Waldbrecht de kleinzoon.
De naam van de kleinzoon is ook nog bekend vanwege een schenking van goederen in Duitsland, in het jaar 872. (4) Deze laatste datum is in de toenmalige verhoudingen een mensenleeftijd later dan 834. Het feit, dat Waldbrecht dan nog leeft is begrijpelijk als men weet, dat de schenking van Oosterbeek was bedoeld om de zielerust van zijn vader te bevorderen. Wibrecht was toen blijkbaar pas overleden en Waldbrecht was dus op dat moment waarschijnlijk nog heel jong.
De naam Widukind wordt in de annalen voor het eerst vermeld in het jaar 777. In de jaren daarna zijn de Saksers en de Franken verschillende keren slaags geweest, totdat Widukind zich in 785 gewonnen geeft. Hij laat zich dopen in aanwezigheid van Karel de Grote. Volgens de overlevering is er sprake van een vernederende houding van de overwinnaar. Koning Karel gedraagt zich zeer hoffelijk en hij geeft Widukind prachtige geschenken. (5)
De Saksische adel werd geïntegreerd in het Frankische rijk, er ontstonden verwantschapsrelaties tussen Saksische en Frankische geslachten, en de leden van deze families die zich voor het Rijk verdienstelijk maakten werden beloond met grondbezit.
Het landgoed Oosterbeek kwam waarschijnlijk op een dergelijke wijze in het bezit van de Saksers, want in de oorkonde van 834 worden de bezittingen van Wibrecht en Waldbrecht omschreven als "alles wat volgens de wet der Franken in hun beheer was".
Kenmerkend voor deze elite werd de wijde spreiding

van hun bezit. De omstandigheid, dat Oosterbeek in het bezit kwam van een familie waarvan het kern-bezit in Westfalen lag is hiervoor een treffende illustratie. Kenmerkend is ook, dat het bezit van deze top-laag nauw was gerelateerd met het zogenaamde koningsgoed. (6)

Koningsgoed Oosterbeek ?

Bij de Romeinse grensforten behoorde militair territorium, oftewel "rijks-gebied". Dit bijzondere stempel op de eigendomsverhouding bleef in latere tijd bestaan doordat deze goederen vaak de funktie kregen van domeingoed, bezit dus dat diende voor het onderhoud van de vorst en de bestuurs-organisatie. Het was persoonlijk bezit van de vorst die daar vrijelijk over kon beschikken.
Ook bij Castra Herculis behoorde zulk rijks-gebied. Verkerk heeft aannemelijk gemaakt, dat het gebied tussen Velp en Oosterbeek koninklijk domein was. Het ligt voor de hand, dat het domeingebied zich ter weerszijden van de lokatie van het fort uitstrekte, en aangezien Herculis recht tegenover Rosande lag, zal dan ook zeker het gebied van Oosterbeek tot het koningsgoed hebben behoord.
Dit toch wel zeer waarschijnlijke vermoeden, dat Oosterbee oorspronkelijk koningsgoed was maakt dan begrijpelijk, dat dit gebied "volgens de wet der Franken" in handen kon komen van een vooraanstaand Saksisch geslacht.

Slotopmerking

Op dit moment beraden leden van het Gemeentebestuur van Arnhem zich tesamen met een aantal deskundigen over de verdere opgraving van Castra Herculis. Het is niet ondenkbaar, dat dit initiatief het onderzoek naar de middeleeuwse geschiedenis van Meinerswijk wordt gestimuleerd. Bij dat eventuele historisch onderzoek zou m.i. ook de nodige aandacht moeten worden besteed aan Oosterbeek!

(1) C.L. Verkerk, 'Arnhem, van konongsgoed tot stad' in: Arnhem, acht historishe opstellen, Arnhem 1983.
(2) L.A.J.W. Baron Sloet, 'Oorkondenboek der graafschap Gelre en Zutphen tot de slag bij Woerdingen, 5 juni 1288', 's-Gravenhage 1872-1876; oorkonde no. 30. zie ook: Fz.S. Muller, 'Het oudste carticularium van het Sticht Utrecht', 's-Gravenhage 1892; oorkonde no. 22.
(3) (4) H. Hartwig, 'Widukind in Geschichte und Sage', Bielefeld 1951; blz. 26.

(5) Hartwig, a.w. blz., 13.
(6) Verkerk, a.w. blz., 15.

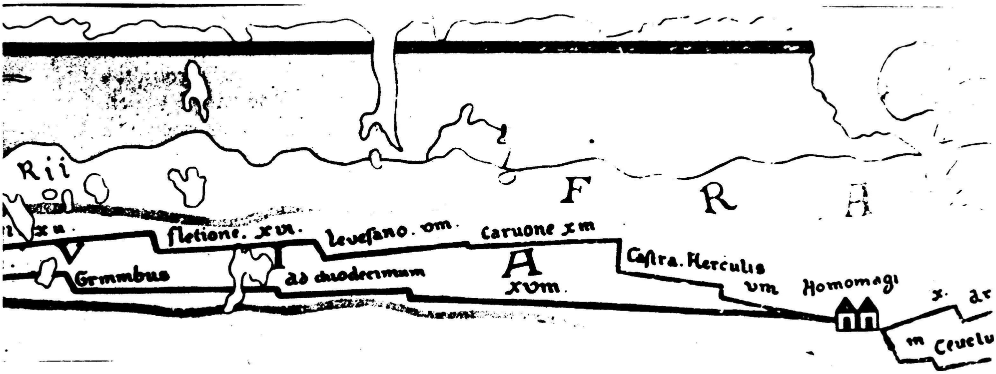

Fragment van de Romeinse zogenaamde Peutingerkaart Deze is genoemd naar de 16de eeuwse Duitse humanist, die haar in zijn bezit kreeg. Het is waarschijnlijk een kopie uit de 13de eeuw naar een origineel uit de 4de eeuw. Deze kopie is 6 m. lang en slechts 30 cm. breed en geeft een sterk vertekende weergave van de wegen in het Romeinse rijk. Deze kaart bevindt zich nu in de Nationale Bibliotheek in Wenen.
Op deze kaart wordt Castra Herculis vermeld, waarin men het grensfort, dat in Meinerswijk is ontdekt, meent te herkennen.

WAAR WOONDEN DE OOSTERBEKERS IN 1857

door dr. H.J. Leloux

Het adresboek dat sinds 1856 aangeeft waar de ingezetenen van Arnhem en omstreken wonen, neemt sinds 1857 ook Oosterbeek op. (1) Bij het ontbreken van andere bronnen - het bevolkingsregister uit die tijd is in de laatste wereldoorlog verdwenen - is het een van de weinige bronnen, die antwoord geven op de vraag: Waar woonden de Oosterbekers uit die tijd, waar was hun adres b.v. in het betreffende jaar 1857.
Het bedoelde adresboek geeft naast de achternaam en meestal een beroepsaanduiding aanwijzingen omtrent plaats, waar de woning van debetrokkenen staan. Men geeft dan namen van grondstukken of wegen, zoals Westerbouwing, Oorsprong, Hemelsche Berg, Grindweg, Weverstraat. Ook worden in het oog springende gebouwen genoemd, die de woonomgeving beheersen. Een aantal van de topogragische namen worden ook nu nog gebruikt. Sommige van de daar genoemde huizen hebbem de tijd getrotseerd; van andere gebouwen weten we uit andere bronnen de exacte ligging. Op grond van al die gegevens kunnen we soms nauwkeurig,meestal slechts bij benadering, aangeven waar de woningen stonden van de toenmalige Oosterbekers.
De zich in de verschillende delen van het dorp bevindende woningen zijn van opeenvolgende nummers voorzien. Hieruit is op te maken, hoe de ligging van het ene huis ten opzichte van het andere was.
In de adreslijst van 1857 wordt de woning die het nummer 1 draagt bewoond door de landbouwer E.J. Thomassen. De ligging ervan wordt omschreven als "op de Westerbouwing". De huisnummers 2, 2b, 3, 4a en 4c zijn gegeven aan woningen, die "beneden bij/aan den grindweg" liggen. Het feit, dat de nummers 2a en 4b in de lijst niet voorkomen wil waarschijnlijk niet zeggen, dat er geen woningen met die nummers bestaan hebben. Misschien heeft men om de een of andere reden de bewoners van die woningen - het kunnen ook gedeelten van woningen geweest zijn - niet opgenomen.

Ook zou het kunnen zijn, dat die woningen bij het opmaken van de lijst afgebroken waren. Wat er ook van zij, ook in andere delen van het dorp komt het voor dat er in de nummering hiaten optreden.
Bekend is, dat er op het terrein van het huidige bungalowpark Dennenoord een waterkorenmolen heeft gestaan, die zijn energie door de z.g. Gielenbeek kreeg geleverd. Daar tegenover, aan de noordzijde van de Benedendorpsweg ongeveer op de plaats van de vijver daar, stond in die tijd de villa"Luciënheuvel". Zowel van de korenmolen als van de villa werd gebruik gemaakt om de woningen met de nummers 6a-8a te situeren. Ze liggen namelijk "bij/aan de koornwatermolen/waterkoornmolen" en "op Luciënheuvel".
Nummer 8b is gereserveerd voor de woning waarin de timmerman A. Hilhorst woont, en wel "op den Hemelschen berg". Hiermede is zeker niet het landhuis van dezelfde naam bedoeld, want dat draagt het nummer 207a zoals later zal blijken. Bij woning nr.9 verschijnt de term "in dorp". Die wordt ook gebruikt voor de volgende nummers tot 18b, en verder voor die met de nummers 19a-41. De nummers 20a tot en met 28a zijn voor woningen bestemd, waarvan de situering anders is aangegeven. Zo ligt nr.20a "in de natte steeg" en 20b "in de natste weg"; bij de laatste gaat het waarschijnlijk om dezelfde "natte steeg". Dit is een bekende naam voor de z.g. Rozensteeg (2), nu de verbinding tussen Weverstraat en de Dr. Brevéestraat, waaraan de Concertzaal ligt. De nummers 21-27b bevinden zich "bij/nabij/achter de kerk", waarmee de ligging vrij nauwkeurig is aangegeven. De nummers 28a en 28 bevinden zich "in de Weverstraat".
De term "dorp" bij de huizen wordt, als we goed zien, gebruikt voor het gebied langs of in de onmiddelijke nabijheid van de huidige Benedendorpsweg ligt en dat in het westen begrensd wordt door de Kneppelhoutweg, toen Holleweg geheten. In het oosten eindigde dat ongeveer ter hoogte van de huidige Ploegseweg. Aan de zuidzijde van de Benedendorpsweg lag op die hoogte "De Geldersche Bloem", dat in 1825 "aan de ingang van het dorp" gelegen was. Het daar nu staande gebouw dateert van 1887 en staat op de gemeentelijke monumentenlijst. (3)

Te beginnen met de nummers 45a-52 stuiten we op de term "boven in het dorp". Met uitzondering echter van 45b, dat weer "in het dorp" en nr.51, dat "aan de Rozandsche weide" ligt, waarvan de situering niet duidelijk is. (4)
We hebben de indruk, dat "boven in het dorp" gezocht moet worden aan beide kanten van de Benedendorpsweg ter hoogte van het bedrijf AlKono, waar al in 1832 een kleine concentratie van woningen te vinden is. (5)
Vanaf 54 tot en met 74 wordt de aanduiding"(aan de)Klingelbeekscheweg" gebruikt, die dan begint bij de splitsing van de huidige Jonkheer Nedermeijer van Rosenthalweg en de Benedendorpsweg. Hier vallen relatief veel nummers weg. Het gebied was zeer uitgestrekt en liep, nog niet doorsneden door de in 1878 aangelegde spoorlijn van Nijmegen naar Arnhem, tot de grens met de gemeente Arnhem, die daar gevormd wordt door de Sliepbeek. In dit gebied zijn negen woningen gesitueerd, waaronder een korenmolen, nader aangeduid met "in den Hes" en "aan de Sliepbeek". Het laatste huis op Oosterbeeks gebied is hier nr.77, de papierfabriek van Hartjes.
Het dan eerstvolgende is nr.79 "aan den straatweg", waarmee de huidige Utrechtseweg bedoeld wordt. In het betreffende aan de zuidzijde van die weg gelegen huis woont tapper van Rees, die we waarschijnlijk moeten situeren op de hoogte waar de huidige Beukenlaan op de Utrechtseweg uitkomt. Aan dezelfde zijde van die weg liggen dan een zestal niet doorlopend genummerde huizen (80a, 80b, 88, 90a, 91a, 95 en 96), waarvan het laatste gevormd wordt door de villa Berg en Dalzigt, op de hoek van de Utrechtseweg en de huidige Weverstraat oostzijde; hier woonde de particulier J. van Embden, van 1866-1892 burgemeester van Renkum. Op hetzelfde nummer woont "aan den straatweg" winkelier E. Evers.
"Bij Berg en Dalzigt" bevinden zich verder de nrs.97 en 97a. Ten zuiden van het tussen 79 en 96 gelegen gedeelte van de Utrechtseweg ligt, blijkbaar een eind van de weg af, een aantal woningen, dat de geconstateerde hiaten in de nummering opvult. Zo liggen aan "grindweg over Rozande", waarmee waarschijnlijk de reeds genoemde Jonkheer Nedermeijer van Rosenthalweg bedoeld wordt, de nummers 83-84b, "op/bij Rozande" de nummers 87 en 88; het laatste was een "koornmolen".

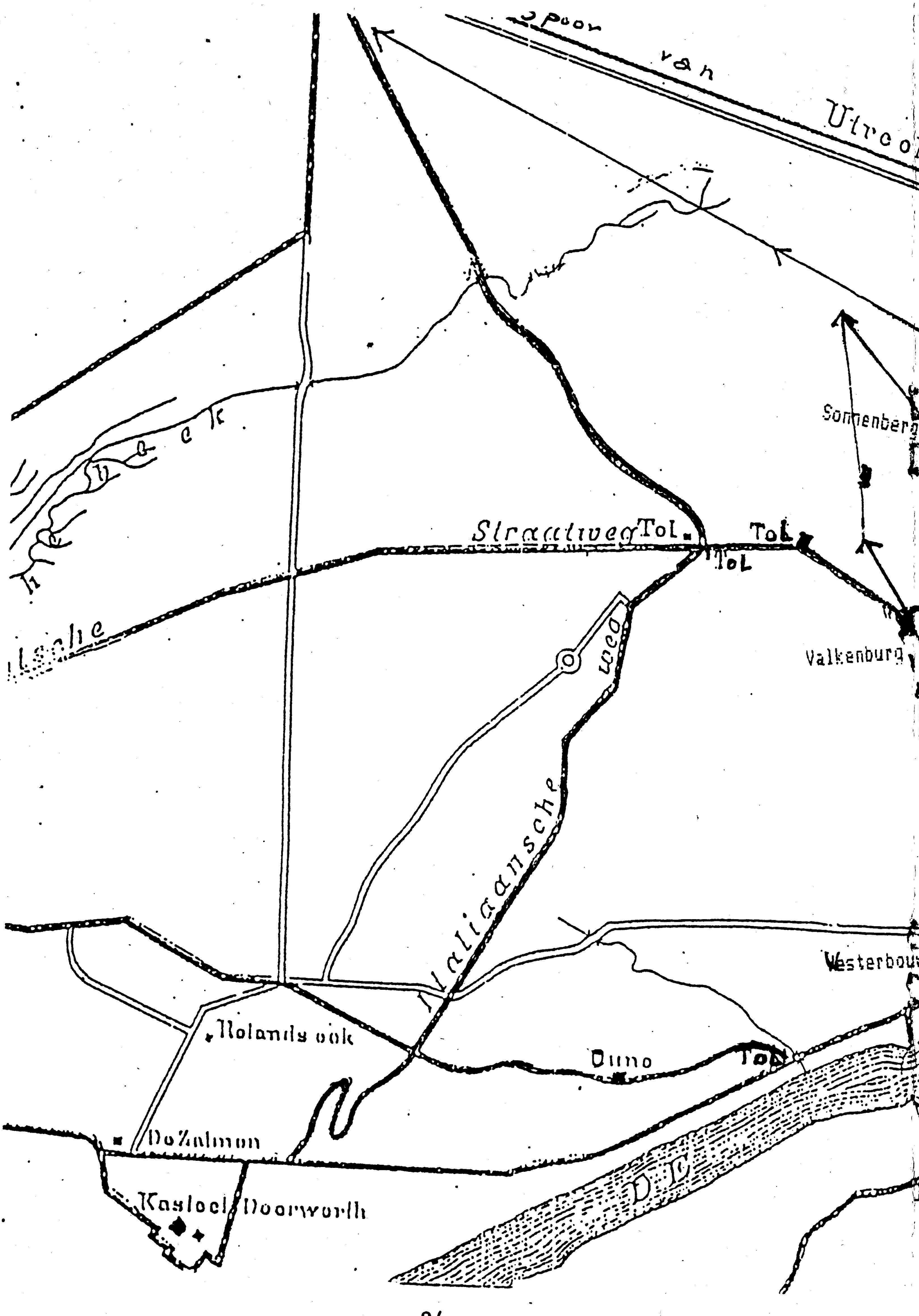
Spoor van Utrec
beek
Straatweg
Tol.
Tol
Tol
Sonnenberg
Valkenburg
Italiaansche weg
Westerbou
Rolands ook
Duno
Tol
De Zalmen
Kasteel Doorwerth

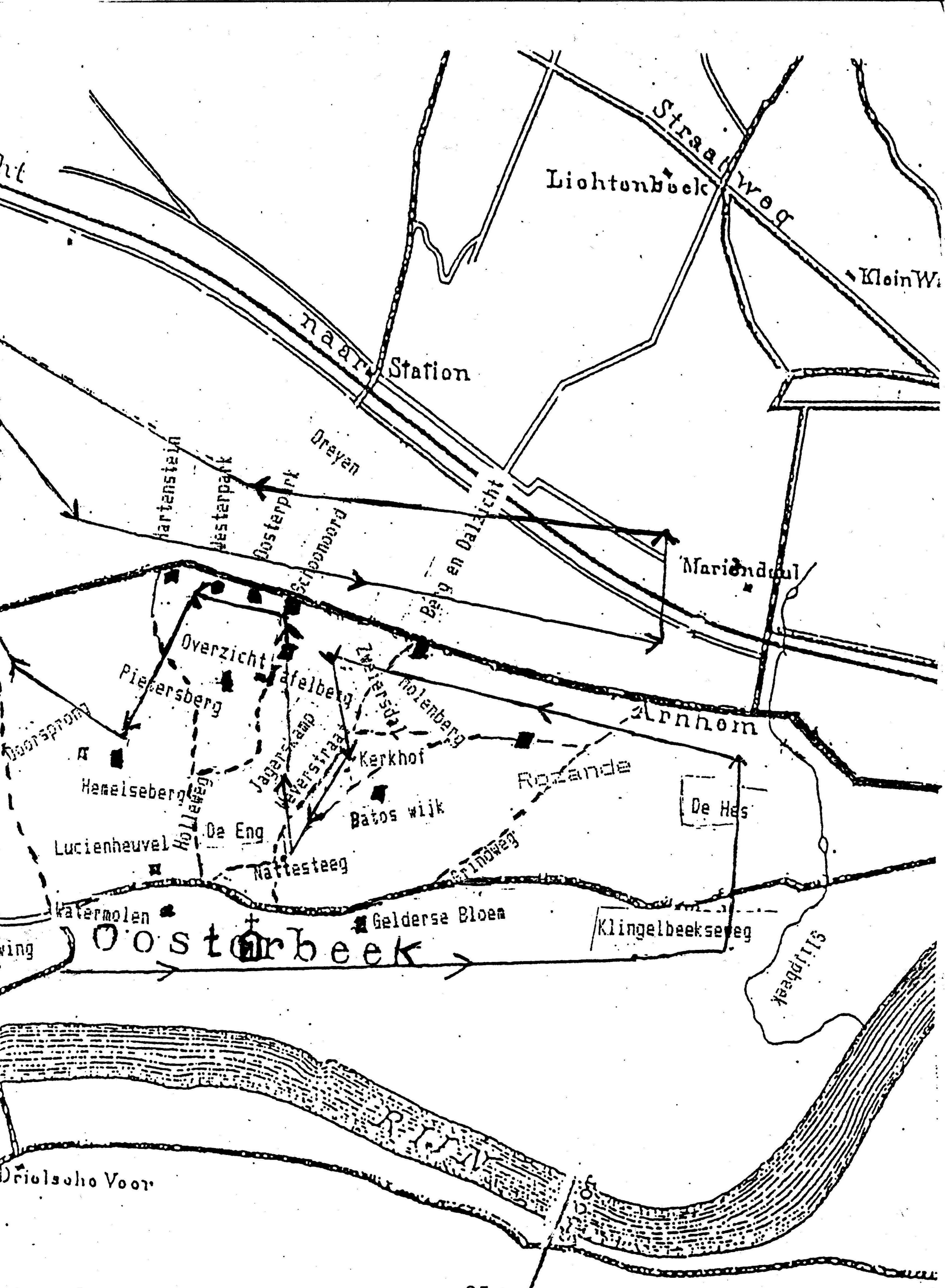
Straatweg
naar Station
Drayen
Hartenstein
Westerpark
Oosterpark
Schoonoord
Berg en Dalzicht
Overzicht
Pietersberg
Tafelberg
Molenberg
Kerkhof
Arnhem
Hemelseberg
Jagerskamp
Batos wijk
De Eng
Lucienhauvel
Nattesteeg
Grindweg
De Hes
Watermolen
Gelderse Bloem
Klingelbeekseweg
Oosterbeek
Slijpbeek

Verder "aan den straatweg" gelegen, ook aan de zuidzijde ervan, zijn de nummers 98a-104. We nemen aan dat het eerste van die reeks ligt ten westen van Berg en Dalzigt op de andere hoek van de huidige Weverstraat-Utrechtseweg. In 105a woont "bij den straatweg" de buitengew. veldw. P. Janssen. Met nr.121, dat "achter Jagerskamp" ligt, verlaten we de straatweg en komen we "in Zweersdal", waar een 5-tal woningen (123b (2x), c,d, 124a) genoemd wordt. Hierbij dient aangetekend te worden, dat tot dat dal ook de Corn. Koningstraat gerekend wordt. "Bij het kerkhof", resp. "bij Bato's wijk" liggen de nummers 129h-129c en 131b. "Over Rozande" wonen op 134a,b twee landbouwers, en "op Bato's wijk de eigenaar mr. J.M. de Kempenaer (142) en diens tuinman (143a). In nr.146-148 wonen "op den berg" en "aan de beek in de Weverstraat" drie landbouwers. "In de Weverstraat" liggen de nrs. 149-154 en 162-164; de nummers 156a-160 worden nader aangeduid met "(in) den Eng". De hiermee aangeduide woningen lagen waarschijnlijk in de omgeving van de splitsing van de Weverstraat-Dr. Brevéestraat-van Deldenpad. Met de term "boven in de Weverstraat" is een aantal (165-166) meer noordelijk gelegen woningen, waarschijnlijk aan de westzijde van de Weverstraat in het gedeelte tussen de van Eeghenweg en het van Deldenpad gesitueerd. "In Zweersdal" woont op nr.167 de "wasscher en bleeker" A. Gerritsen.
De nrs. 168-188 zijn gereserveerd voor woningen die, grof genomen, liggen op of in de directe omgeving van het terrein begrensd door de van Eeghenweg, Weverstraat, Utrechtseweg en Pietersbergseweg; ook enige ten westen van deze laatste weg liggende woningen vallen binnen deze nummering. Wij treffen hier aanduidingen aan als "bij/op Jagerskamp, dat dan waarschijnlijk nog geen straatnaam is, "boven in de Weverstraat", "aan de Hollen weg", "op Pietersberg", "op de Tafelberg", "op/nabij Overzigt", waar de particulier A. van Geuns woont. In 179 "Otium", op de hoek van de Pietersbergseweg en de Bildersweg gelegen, woont staatsraad mr. J. van 's Gravenweert.
We eindigen dan aan de Utrechtseweg hoek Pietersbergseweg, waar "Schoonoord" nummer 188 draagt. Via nr.189 het nog bestaande "Oosterpark" aan de Utrechtseweg ten westen van de Pietersbergseweg en het daarnaast gelegen

"Westerpark" en "Hartenstein" dat nr.191 draagt gaan we weer naar het zuiden, waar de aanduiding "op den Hemelschen Berg", "op Vogelenberg", "op Vreeberg", "op/ bij de Pietersberg" de woningen nader situeren; tot de laatste hoort D. van Roest, een "wasscher en bleeker", die op nr.201 woont.
"In den Eng" staan een viertal huizen, die mogelijk op het terrein tussen de huidige Van Eeghenweg, Dr. Brevéestraat en Kneppelhoutweg-Pietersbergseweg gestaan hebben. (6) De bekende Kneppelhout woonde op de Hemelsche Berg met nr.207a; nr.208 "Rijnzigt", op de hoek Benedendorpsweg-ingang verpleeghuis Hemelse Berg westzijde was het woonhuis van mr. Hoeufft van Velzen. De nummers 211-218 liggen "op/achter den Oorsprong"; de wed. J. Hendriks, landb., woont hier "in het Pannenhuis". Op "Valkenburg" met nr.219 woont R.D. Wolterbeek. Met nr. 221, dat "aan de straatweg", dus de Utrechtseweg gelegen is, steken we deze over. Daar woont tapper B. Berghegen, die zeer waarschijnlijk de "Koude Herberg" uitbaat.
"Aan den tol" woont tolgaarder H. Arfsman op nr.226, terwijl bij de volgende twee nummers de naam "Wolfhezen" valt. "Op den Zonnenberg" woont op nr.229 de wed. C. van Manen, landb. Dan volgen de nummers van elf woningen, die "aan/bij den straatweg" liggen; het laatste nummer hier is 257b, waar slager Ph. van Gelderen woont.
De reeks wordt onderbroken door de nrs.252-253, die "aan den spoorweg" gelegen zijn. De ligging van de nummers 260b-262 wordt aangegeven met "(op) Mariëndaal". "over den spoorweg"woont op nr.270 de weduwe W. Evers, landb.
"Op Dreyen" treffen we 3 genummerde woningen aan, en wel de nummers 271-273. Het laatste nummer is 276, dat "te Wolfhezen" gelegen is en de woning van de stationschef J. Barenburg is.
Het verloop van de nummering hebben we met een pijl op een kaartje trachten aan te geven. Daarop zijn ook genoemde topografische gegevens opgenomen. De lezer kan zelf zijn conclusies trekken met betrekking tot de dichtheid van bewoning van de verschillende delen van het dorp.

noten:

(1) Volgens de bekende Gelderse bibliografie van Gouda Quint is sinds 1854 een adressenlijst van Arnhem en omstreken verschenen. Het eerste exemplaar dat op het Gemeentearchief te Arnhem geraadpleegd kan worden is dat van 1856. Hierin is naast Arnhem ook Velp opgenomen. Ingezetenen van Oosterbeek zijn sinds 1857 opgenomen;

(2) E.J. Demoed, Van een groene zoom aan een vaal kleed, Oosterbeek, 2e druk 1973, blz. 287;

(3) C. Meijer, Bezittingen en schulden, baten en lasten van de Hervormde Gemeente te Oosterbeek in 1825(slot), Schoutambt en Heerlijkheid 1 (1987) nr. 4 blz. 1-7;

(4) Volgens Demoed, blz 307, lag voor ca. 1875 het huis Rozande "nabij de Beukenlaan", hierbij behoorde een uitgestrekt landelijk gebied dat in 1878 door de aanleg van de spoorlijn van Arnhem naar Nijmegen veel landbouwgrond verloor;

(5) Kadastrale Atlas Gelderland, 1832, Band 1 Renkum, Oosterbeek, Doorwerth; Arnhem, 1985, kaart Oosterbeek Sectie D blad 2;

(6) Vgl. Demoed, blz. 286, 288 en 319.

//

TOESTANDEN VAN VOOR 1820

door C. Burgsteyn

Bladerend in een oude gids voor Renkum, Heelsum en Doorwerth kwam ik onderstaand artikel tegen van een onbekende schrijver.
Deze gids dateert uit het jaar 1902 en is behoorlijk door de tand des tijds aangetast. Het is zo lezenswaardig en geeft een zo goed beeld van het oude Renkum in 1820, dat ik de schrijver zelf aan het woord laat. Overigens die schrijver zou wel eens de oude meester van Grol kunnen zijn geweest.
Wij, mensen van de tegenwoordige tijd (1902), gewoon aan

goede wegen en snelle door stroom bewogen middelen van vervoer, aan de doelmatige regeling van de post en de afstanden tot niets terugbrengende telegraaf en telefoon, kunnen ons moeilijk verplaatsen in de dagen, toen men aan al deze dingen nog niet dacht.
En toch, een mensenleeftijd heeft dit alles zien worden. Een 80 jaar geleden (1820) moest de Utrechtse Straatweg nog gelegd worden.De posterijen waren geregeld, maar zo, dat buiten de grote steden het brievenvervoer alles te wensen overliet. Op de dorpen had men zelfs geen hulppostkantoor. De brieven voor Renkum werden bezorgd in "Het Molentje", een herberg in de Dorpsstraat (op de plaats waar nu Albert Heijn is gevestigd). De kastelein plaatste de brieven voor het raam ten toon en tegen enige vergoeding werden ze aan de belanghebbende uitgereikt.
Vooral des Zondags na kerktijd werden veel brieven afgehaald. Werden ze aan huis bezorgd, dan geschiedde dit tegen betaling van een dubbeltje of een stuiver bestelloon (afhankelijk van de afstand van de verzendplaats)
De eerste straatweg in ons land is gelegd onder Koning Lodewijk Napoleon (1806-1810) van Den Haag naar Leiden. Van de weg Dieren naar de Grebbe werd in 1826 het laatste eind vanaf Wageningen voltooid. Tot het jaar 1820 was de weg van Arnhem tot Utrecht een mulle zandweg, alleen in de steden en in sommige dorpen (ook Renkum) met ruwe keien geplaveid.
Op deze weg zag men verschillende rijtuigen zich meestal langzaam voortbewegen. Mochten zo nu en dan de paarden eens in draf komen, het heuvelachtige terrein dwong spoedig weer tot matiging; maar gaf de voerman in de dorpen de paarden de vrije teugel dan rinkelden de borden op de schoorsteenmantel en meer dan eens zag de huismoeder tot haar schrik er één naar beneden tuimelen.
Het lichtste rijtuig was een chais. Hierin was maar plaats voor één persoon, die met wat goede wil een niet corpulente vriend kon laten meerijden.
De kapchais of fourgon werd door twee paarden getrokken. De koetsen met twee of vier paarden mochten soms al den wandelaar voorbijkomen, tegen de hoogte haalde hij ze weer in en liep ze zelfs voorbij, wanneer de paarden bij de herbergen gedrenkt moesten worden.
Het meest in gebruik zijnde rijtuig was de koetskar. Dit

was een tweewielig wagentje zonder veren, waarin plaats was voor vier personen. Het was overdekt met een geverfd zeil en had aan elke kant een raampje. Vermoeiend in hoge mate was een enigszins lange reis; hotsende door de diepe ongelijke wagensporen was steeds het lichaam in ongelijkmatige beweging, zonder dat de schokken door de veren onschadelijk werden gemaakt.
Als openbaar middel van vervoer had men de "bolderwagen", die des morgens van Arnhem naar Utrecht vertrok.
Zonder haast ging de tocht voort. De paarden kenden de weg en wisten nauwkeurig waar zij gewoonlijk gelaafd werden, namelijk elke herberg was bijna een pleisterplaats. Aan de Grebbe stapten de passagiers uit en gebruikten daar het middagmaal. Als er geen tegenspoed kwam, zou men zeker wel zo vroeg in Utrecht wezen, dat men de nachtschuit naar Amsterdam, die om 8 uur n.m. van de Weerdpoort vertrok, kon halen.
In de winter bij hoog water kwam men in Utrecht aan als de schuit buiten de Weerd al vertrokken was. Men had veel oponthoud onderweg in dat jaargetijde. De Bokkedijk was er niet, zodat de weg even laag lag als de uiterwaarden en bij het huis Redichem alzo door de beek liep. Bij overstromingen was de doortocht tot de voet van de Wageningse berg onmogelijk, zodat men genoodzaakt werd dan de weg te nemen langs de lindeboom en Harten, om dan tegenover Belmonte weer op de straatweg te komen. Was het water zeer hoog, dan was ook de weg bij Harten overstroomd en moest men over de Keyenberg en Bennekom reizen, zodat de afstand over de weg van Renkum naar Wageningen meer dan verdubbeld werd. Ook de weg bij de Veentjes (Veentjesbrug bij Heelsum) was niet opgehoogd. Bij het smelten der sneeuw kon de Heelsumse beek het terrein aldaar flink onder water zetten, zodat het ook daar onmogelijk was evenals bij het kerkje van Heelsum de beek te passeren.
Dat kostte de rijtuigen een omweg vanuit Arnhem over de Amsterdamseweg tot Papendal en verder via Wolfheze naar de bocht bij de Veentjes. De bevolking was veel minder dan thans (1902). Oosterbeek telde 824 en Renkum 586 zielen. In Oosterbeek woonden de meeste mensen in het Benedendorp. Onze voorvaderen hadden hier de meest vruchtbare grond in gebruik. De kerk van Oosterbeek is gebouwd op een hoogte onmiddelijk aan de rand van de uiter-

waarden; het klooster te Renkum, zeker op ene hoogte op de klei langs de Rijn.
Ongetwijfeld was de grond hogerop te veel met bos begroeid en begon het "bijster wild land" van de Veluwe reeds aan de zoom van het "vale kleed". Van Heelsum tot aan de Klingelbeek bij Arnhem waren langs de weg slechts drie huizen: de Koude Herberg, Hartenstein en de zogenaamde Kolderhut, op de plaats van het tegenwoordige Schoonoord. Aldaar maakten de kinderen het de reizigers in de langzaam voortschommelende rijtuigen lastig; de jeugdige hutbewoners buitelden voor de paarden, totdat men hun een duit toewierp.
Of armoede of snoepzucht de oorzaak was, is niet meer uit te maken. Over het algemeen werd in deze streek geen echte armoede geleden in ieder geval veel minder dan in de grote steden. Welgesteld waren de ingezetenen ook niet; de meesten waren landbouwers en dagloners, die met moeite rondkwamen. Tekenend is dat er in Oosterbeek 4 en in Renkum 2 personen waren die met "mijnheer" aangesproken werden. In het gebied werd veel tabak verbouwd. Oosterbeek bezat 3 papiermolens, Doorwerth 5 en Renkum 4. Een van deze, die te Renkum, werd door wind aangedreven; de anderen door het stromend water der beekjes waaraan de Veluwezoom zo rijk is. De eerste papiermolen in Gelderland was waarschijnlijk die van Frans van Aalst, in het schependom Arnhem, waar de Molenbeek en de Sint Jansbeek verschillende molens in beweging brachten. De molen van Van Aalst bestond al voor het jaar 1592. Een molen door Marten Orges in 1612 te Uchlen bij Beekbergen opgericht, werd wel eens voor de oudste gehouden. De aanleiding hiertoe gaf 's mans grafschrift in de kerk van Beekbergen: "Anno 1626 den 9 septembris in den Here gherust Meister Marten Orges , den olsten papyeremaeker in Gelderlant ghewest". In zijn arbeid werd Orges bijgestaan door twee Duitsers. Een dezer heeft nog nakomelingen die ook zijn naam voeren, in de familie Schut te Heelsum. Is ons geheugen juist, dan is de familie Pannekoek in 1669 in Heelsum gekomen.
Te Renkum bestond in 1703 "de papiermolen bij den Bock (beek) met een molenwijer (molenbak)". In de bossen was een troepje herten of reeën niet zeldzaam en ook de wilde zwijnen waren hier nog niet uitgeroeid.

Tot zover de onbekende schrijver aangevuld met enkele noodzakelijke toevoegingen. We weten nu dat de papiermolen aan de Bokkedijk in 1598 reeds aanwezig was. Opmerkelijk is de verklaring van de schrijver voor de naam "de Bock". Hij geeft hier aan "de Beek". Ook het klooster te Renkum, gezien de fundamenten die bij de aanleg van de nieuwe Rijksweg te voorschijn kwamen, heeft niet op een hoger gelegen plaats t.o.v. de uiterwaarden gelegen.
Ondanks dat geeft de schrijver een beeld van hoe hij rond de eeuwisseling een terugblik werpt op het verleden van de streek rond Renkum.

Herberg "Het Molentje stamde uit ca. 1649. De postkoets stopte hier om post af te geven en mee te nemen. Omstreeks 1870 werd deze herberg verbouwd tot twee winkeltjes. Deze foto toont de situatie van rond het begin van deze eeuw.

(verzameling C. Burgsteyn)

STICHTING VOOR HEEMKUNDE IN DE GEMEENTE RENKUM

Bestuur

Drs. J.W.A.M. Verlinden, voorzitter
Jhr. J.J.G. Beelaerts van Blokland, vice-voorzitter
S. Datema, secretaris
C.A. van der Vinne, 2e secretaris
C. Meijer, penningmeester
Jkvr. J.W. Beelaerts van Blokland
C. Burgsteyn
Dr. H.J. Leloux
G. Pelster
P. Richter
Drs. R.P.G.A. Voskuil

Jhr. mr. H.G. van Holthe tot Echten, ere-voorzitter

+ Secretariaat: Van Toulon van der Koogweg 98
6862 EG Oosterbeek (085-332446).

Activiteiten-/redactiecommissie

C. Burgsteyn
Dr. H.J. Leloux
C. Meijer
P. Richter
G.A. van der Vinne
Drs. R.P.G.A. Voskuil

Commissie Museum Veluwezoom

Jkvr. J.W. Beelaerts van Blokland
Jhr. J.J.G. Beelaerts van Blokland
S. Datema
G. Pelster

Donatiebedrag

Minimaal f 15.-- per jaar (F 25.-- voor 2 personen); over te maken op postbankrekening 84.77.14 t.n.v. "penningmeester Stichting voor Heemkunde" te Oosterbeek.

+ Overname van gehele of gedeelte van artikelen uit deze uitgave is slechts toegestaan met vermelding van de bron!

+ Losse nummers zijn op aanvraag verkrijgbaar op het redactieadres.